

ÜLVİYYƏ YUSİF qızı BAYRAMOVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, baş müəllim
Gəncə Dövlət Universitetinin

AŞIQ ƏLƏSGƏR YARADICILIĞININ ƏSAS TEMATİK QAYNAQLARI

Azərbaycan aşıq sənətində öz yaradıcılığı ilə bir zirvəyə çevrilmiş, özündən sonra böyük bir məktəb buraxmış Aşıq Ələsgərin ədəbi-bədii irsinin bir sıra tematik qaynaqları vardır ki, onlardan ən əsası onun həyatı və bütün ömrü boyunca yaşadığı keçməkeşli hadisələr olmuşdur. Bu səbəbdən həmin qaynaqları araşdırarkən ilk olaraq aşığın həyat salnaməsinə nəzər salmaq lazımdır.

Aşıq Ələsgər Göyçə rayonunun 1821-ci ildə Ağkilsə kəndində dünyaya göz açmışdır. Atası kəndin hörmətli insanlarından idi, dülgərlik ilə məşğul olurdu. Ara-sıra şeir yazmaq bacarığı vardı. Eyni zamanda bayatı, qoşma deyərdi.

Aşıq Ələsgərin ailəsi böyük idi: iki bacısı və dörd qardaşı var idi. Ələsgərin atası Alməmməd kişi övladlarını saxlamaq üçün meşədən odun, quru ağac gətirir, digər kəndlərə satır, əziyyətlə ailəsini dolandırır.

Övladları böyüdükcə Alməmməd kişinin məsuliyyəti də artırdı. Alməmməd kişi külfətinin tələbatlarını ödəyə bilmir, maddi durumu çətinləşirdi. Bu səbəbdən də böyük uşağı Ələsgəri Qurban adlı bir zənginə nökrə verir 14 yaşında. Qurbanın məhləsində Ələsgər 2 il işləyir.

Xarakter baxımdan mehriban, xeyirxah olan Qurbanın Səhnəbanı adında bir övladı var idi. Ələsgərlə Səhnəbanı arasında gözəl, ülvəi hisslər yaranmış və bu hisslər məhəbbətə çevrilmişdir. Lakin Qurbanın Məhərrəm adlı qardaşı var idi. Çox zəngin olduğuna görə Məhərrəmə "pullu Məhərrəm" deyərdilər. O, öz oğlunun Səhnəbanı ilə evlənməsini istəyirdi. Bu səbəbdən Ələsgər və Səhnəbanının eşqindən xəbərdar olan Məhərrəm Ələsgəri Qurbanın məhləsindən uzaqlaşdırır. Məhərrəmin oğlu Səhnəbanı ilə evlənir. Bu hadisə onun gələcək yaradıcılığına da bir nisgil, bir ümitsizlik, vəfasızlıq kimi daxil olaraq ayrıca tematik xətt yaratmışdır.

Ağkilsədə böyüyüb başa çatın Aşıq Ələsgərin ali təhsili yox idi. Aşıq Ələsgər sənətin məharətini el arasında, kənd sənət adamlarından və ozanlardan mənimsəmişdi. Uşaq olanda yığıncaqlara gedən balaca Ələsgər dindarların mowzələrinə, dərvişlərin rəvayətlərinə, ozanların söylədiklərinə diqqətlə dinləyirdi.

Mükəmməl zəhnə sahib olduğundan dinlədiyi əhvalatları yadında saxlayar, sonra asanlıqla digərlərinə söyləyər. Bu kamil yaddaşın səbəbindən onun yaradıcılığı rəngarəng mövzularla zənginləşmiş və aşığın yaradıcılığının tematik məna yükünün yeni bir istiqaməti formalaşmışdır.

Aşıq Ələsgər Azərbaycan folklorunun istedadlı sənətkarlarından və aşıq poeziya nümayəndələrindən idi. Şeirləri zirvələrə ucalmış, həm məna, həm uzlaşma, pak el dilinə yaxın aşıq sənətinə özünəməxsus töhfələr vermişdir.

Bir cox mahir ozanlar aşıq Ələsgərin müəllimi olmuş və aşıq Ələsgər gələcək nəsillərdə yetişəcək aşıqlara əsl təkan vermişdir. Aşıq Ələsgər demək olar ki, aşıq yaradıcılığının bütün sahələrinə müraciət etmiş və Azərbaycan ədəbiyyatına misilsiz xidmət göstərmişdir.

Aşıq Ələsgərin sənətində divani, müxəmməs, təcnis, qıfılənd, dodaqdəyməz, cığalı təcnis, gəraylı və bir sıra şeir növləri heyvətəməz şəkildə yer almışdır. Böyük Azərbaycan şairi Səməd Vurğun aşıq Ələsgər haqqında belə demişdir: “Hansı mövzuya əl atıram, hansı daşı qaldıram altında Dədə Ələsgərdən bir nişanə görürəm”.

Şeir sənəti ilə yanaşı aşıq Ələsgər İslam dininin əsaslarını da bilirdi. Dini mövzu da aşıq yaradıcılığının tematik istiqamətlənməsinin daha bir zəngin qaynağını təşkil edir. Zəmanənin bilikli insanlarından olan Aşıq Ələsgər İslama da tez- tez müraciət etmişdir:

Ələsgər xümsünən zəkatin verə
Əməlin mələklər yazı dəftərə,
Hər yanı istəsə, baxanda görə,
Təriqlə bu sevdalı gərəkdi.

Aşıq Ələsgərin şeirlərində nəsihətamiz misralar geniş yer almışdır. O, xalqın sevilən ustadı olmuşdur. Azman sənətkar ilk şeirlərini də yeniyetməlik dövründə ozanların israrı ilə demişdir. Səhnəbanıdan ayrı düşəndən sonra ilham pərisi daha da oyanmış, sinəsi dolmuş, çalib-oxumaq istəmişdir. Bu dövrdə atası Ələsgəri Aşıq Alının yanına aparmışdı və Ələsgər ondan dərslər almışdır.

Uzun müddət müəllimindən dərslər alan Ələsgər aşıq yaradıcılığının sirrlərini öyrənməklə yanaşı, əxlaq, gözəl insani xüsusiyyətlər və nəzakət də əldə etmişdir. Aşıq Alıdan mükəmməl dərslər aldıqdan sonra aşıq Ələsgər aşıq Alının əvəzinə toylarda iştirak etmiş və şöhrəti qalxmışdı. Aşıq Alı Ələsgəri xalq içində yüksəlmək üçün qəsdən uduzmaq istəmişdi, sazını ona təslim edərək Ələsgəri qalib görmək istəmişdi. Ələsgər isə sadəlik edib müəlliminin qarşısında baş əyib, ona öz hörmətini belə bildirmişdir:

Bir şagird ki, ustadına kəm baxa,
Onun gözlərinə qan damar, damar

Aşıq Ələsgərin şagirdliyi bitəndən sonra o, birinci Göyçədə aşıqlıq etmiş və toy şənliklərini idarə etmişdir. Tez bir zamanda onun ad-sanı digər rayonlara səs salmış, Ələsgər mahir aşıq kimi Naxçıvana, İrəvana, Qarabağa, Cavanşir mahalına, Qazaxa, Kəlbəcərə, Gəncəyə dəvət olunmuş, hər məkanda öz nümunəvi mədəniyyəti, gözəl əxlaqı, bənzərsiz səsi, mahir ifası ilə insanların sevgi və rəğbətini qazanmışdır.

Aşıq Ələsgərin bütün göstəriciləri, daxili aləmi, zahiri görünüşü sanki aşıqlıq üçün seçilmişdir. Deyilənə görə, aşıq Ələsgər hündür boy, əzəmətli, güclü imiş. Siyah gözləri, qara çatma qaşları, dolu üz, böyük burnu var idi. Aşıq Ələsgər uzun ətkli arxalıq, üstündən əba geyərmiş və buxara papağı var idi. Keçəl və saqqallı idi. Qeyri-adi gözəl və zil incə səsi ilə mələhətlə oxuyarmış.

Aşıq Ələsgərin gözəl keyfiyyətləri ona Azərbaycanın hər bölgəsində uğur gətirmiş, ağsaqqal şair kimi tanınmışdır. Bir müddət sonra şairin başına çoxlu şagirdlər yığılmış, Ələsgər şagirdlərə aşıqlıq sənətinin sirrlərini açıqlamış, saz çalıb söz demək bacarığını aşılamışdı. Bu şagirdlərin əksəriyyəti sonradan aşıq Ələsgər kimi görkəmli tanınmış aşıq olmuşdular. Şair şeirlərində şagirdlərin öyrədilməsini xatırlayaraq fərəhlə söyləyirdi:

Adım Ələsgərdi, mərdi-mərdana,
On iki şagirdim işlər hər yana.

Uzun illər Səhnəbanını yadından çıxara bilməyən Ələsgər 40 yaşında evlənmişdi. O, Anaxanın adlı bir qızla ailə qurmuşdu. Ələsgər nümunəvi ailə sahibi olmuş, övladlarının maddi tələbatlarını təmin etmişdir. Uşaqlarının nazını çəkən Ələsgər, həmçinin, öz qayğıkeşliyi, məşğuliyyəti, əməksevərliyi ilə onlara nümunə olmuşdur.

Aşıq Ələsgəri tanıyanların söylədiyinə görə, o, əməksevər, həyatının sonuna kimi işgüzar insan olub. Yaz və yay olanda əkin biçinlə məşğul olarmış, qış aylarında isə aşıq kimi fəaliyyət göstərərmiş. Aşıq Ələsgər qocalanda da yer şumlayar, əkinçiliklə məşğul olar, ot və taxıl biçər, xırman işləri ilə məşğul olarmış [1, s. 22]. O, araba bağlamaq, dəyirman sazlamaq, dülgərlik, ev tikmək işləri də görürmüş. Həyatının böyük hissəsini el içində, toy şənliyində keçirən Aşıq Ələsgər İranda, Türkiyədə və Dağıstanda da şöhrət

qazanmışdır. XIX əsrin 50-ci illərindən digər rayonları gəzərək Ələsgər elin xoş vaxtında, toylarda əlində saz çalib oxumuş onun yaman günündə isə səbəbkara lənət oxumuşdur.

Aşıq Ələsgər ahıl yaşlarında olanda xoşagəlməz hadisələr baş verir. 1912-ci ildə Ələsgərin qohumu Molla Rəhim 28 illik sürgündən sonra gəlir. Molla Rəhim Ələsgərin oğlu Bəşir tərəfindən bilmədən güllələnir və dünyasını dəyişir. Bundan məyus olan Ələsgər yazır:

Nagah badi-sərsər əsdi üstümə,
Ömür bostənimin tağı kəsildi.
Öz əlimlə xəta dəydi özümə,
Bədəndən qolumun sağı kəsildi-
bəndi ilə başlanan qoşmasını yazmışdır.

1915-ci ildə aşıq Ələsgərin həyatında yenə bədbəxt olay üz verir: kürəkəni rəhmətə gedir. Çox keçmir oğlu Bəşir kəndxudanı güllələyir. Bu səbəbdən aşıq Ələsgərin oğlu Əbdüləzizi və qardaşını tuturlar. Baş verənlər qoca Ələsgərdə nisgillik yaradır, qəm dəryasına qərq olur. Aşıq Ələsgər o qədər məyus olur ki, bir daha çalib oxuya bilmir.

1918-ci ildə daşnakların türklərə qarşı törəditdiyi təxribat nəticəsində Göyçə rayonu dağılır, yerli sakinlər öz ocaqlarını qoyub köçürlər [2]. Aşıq Ələsgər iki il Yanşıqda qalandan sonra bir neçə ay Tərtərdə yaşayır. Yanşıqda və Tərtərdə şairə ehtiramla yanaşsalar da, aşıq Göyçəni arzulayır. Ürəyi darıxır, boya-başa çatdığı yurdu görmək istəyir.

1921-ci ildə intizardan sonra aşıq Ələsgər Ağkilsəyə dönür, son illərini öz doğma yurdunda yaşayır. Lakin aşığın fəaliyyəti dayanmışdı. O, qocalıqdan şikayət edir, təəssüflənirdi. Həyatını şadlıqlara həsr edən Ələsgər evdə qalmaqı xoşlamırdı. Aşıq Ələsgər xatirələrlə yaşayır, ötub keçənləri yada salıb kövrəlirdi:

Səksəni, doxsanı keçibdir yaşım,
Əzrayıl həmdənim, məzar yoldaşım.
Gor deyə tərənir bəlalı başım,
Daha köç təbilin çal, qoca baxtım [3].

Şair doğulub boya-başa çatdığı Göyçə rayonunun Ağkilsə kəndində torpağa tapşırılmışdı. Onun vəfatından sonra aşıq Ələsgərin şeirləri dərc olunmuşdur. AMEA folklorçuları Aşıq Ələsgərin 150 illik yubileyi münasibətilə onun bütün şeirlərini toplayıb iki cildə çap etdirmişdir.

Aşıq Ələsgərin şeirləri Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 7 may 2019-cu il tarixli, 211 nömrəli qərara əsasən dövlət varidatı hesab olunan müəlliflərin sırasına əlavə olunmuşdur. Böyük ustad Aşıq Ələsgər mədəni, ictimai, dini və s.mövzuda yatatdığı şeirləri ilə Azərbaycan aşıq ədəbiyyatını işıqlandırmışdı. Aşıq Ələsgər yaradıcılığı ədəbi-estetik, ictimai - fəlsəfi sahələri əhatə edir. Onun yüksək sənətkarlığı, məhəbbətə ülvə dəyəri, insan bəxti haqqında humanist fikirləri coşub-çağlayır.

XX əsrdə Azərbaycan aşıq musiqi mədəniyyətinin ən qədim sahəsi olan Aşıq Ələsgər sənətinin ömrü başladı. Dədə Ələsgərin simasında "haqq aşığı" ifadəsi yenidən gündəmə gəldi.

İllər keçsə də, Ələsgər Səhnəbanını unuda bilmir, ilk eşqin iztirablarını çəkir, çətinliklərə sinə gələrək sazla-sözün qovuşduğu dəryaya meyl edir. Zəmanənin korifey sənətkarı Aşıq Alı onun gələcək həyatına tamamilə yeni ruh verir. Yüksək mədəniyyəti, güclü yaddaşı, mərifəti ilə hər yerdə hörmət qazanan Ələsgərin qəlbindən Səhnəbanı çıxmır. Aşıq Ələsgər qeyd edir ki, məhəbbət insanın təbii, nəcib hissidir. O, təbii eşqdən məhrum olan, sevgisi tapdalanan böyük bir insan faciəsini təsvir edir.

Aşıq Ələsgər el arasında "xalq aşığı" adı qazanmışdır. Sazı əlinə alıb sindən şeirlər deyər, könüllər oxşayardı. İnsanların hisslərini duyar, hadisələri öncədən görərdi. Aşıq Ələsgərin "Düşdü" qoşması sanki onun öz həyatından bəhs edir. Nakam eşq, çətin sınaqlar, xoşagəlməz hadisələr onun duyğularını saza-sözə köçürür:

Ələsgərəm hər elmdən həliyəm,
Gözəl, sən dərdlisən, mən yaralıyam,
Dedi nişanlıyam, özgə malıyam,
Sındı qol-qanadım, yanıma düşdü [4].

Dünyaya, məhəbbətə, vətənə, obaya, təbiətə münasibət Aşıq Ələsgərin şeirlərində yeni bir üslubda, əsil və saf çalarlarla əks olunur. İstedadlı şair eşq yolunda həyatını qurban verən sevgililərə həsəd aparır:

Ələsgərəm, mən deyirdim,
Pərvanə əfsanə yanır.
Eşqindən bir od düşüb
Cismimə, mərdanə yanır;
Deyirəm, danışram,

Dönürəm, hər yana, yanır.
 Ürəyim bir Kərəmə,
 Bir Şeyx Sənana yanır;
 Qəlbdən yas tuturam
 Məcnuna, Fərhada bu gün [4].
 Böyük sənətkarın yaradıcılığında müxtəlif şeir növləri yer alır:
 Arif olan, bir od düşüb canıma,
 Əridib döndərir a yağa məni.
 Aşıq deyər ay ağa,
 Yetiş dada, ay ağa!
 İllər xəstəsi canım,
 Yar gəldi, qalx ayağa!
 Ağa olan qulun salmaz nəzərdən,
 Salma nəzərindən, ay ağa, məni! [4]

Aşıq Ələsgər sənətinin özünəməxsus söz inciləri insanların qəlbinə yol tapmış, yaddaşlara həkk olunmuşdur.

Müasirlərin dediyinə görə, Aşıq Ələsgər yüz ildən çox yaşasa da, nə belə əyilmiş, nə eşitmə qabiliyyəti zəifləmiş, nə görmə qabiliyyəti zəifləmiş, nə də saçları ağarmışdır. Vəfat edəcəyi gün barədə qabaqcadan söyləyən şair 1926-cı il martın 7-də gözlərini əbədi yumsa da, barəsində rəvayətlər, dastanlar, nağıllar, xatirələr yazılmış, fitri istedadı, zəngin məənəviyyəti onu xatirəsini əbədiləşdirmişdir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. "Ozan dünyası" jurnal, 3, 2012.
2. Ашуг Алескер. Большая советская энциклопедия. А.М.Порохова, 3 издание, 1969.
3. Аşıq Ələskər / tərtib edən İ.Ələsgər. Bakı: Elm, 1972, 1 kitab.
4. Аşıq Ələsgər. Bakı: Elm və təhsil, 2012

Ülviyyə Yusif qızı Bayramova

Aşıq Ələsgər yaradıcılığının əsas tematik qaynaqları

Xülasə

Aşıq Ələsgər Azərbaycan aşıq poeziyasının görkəmli nümayəndələrindəndir. Onun ədəbi-bədii irsi aşıq sənətinin müxtəlif janrlarında - gəraylı, qoşma, təcnis, qifilbənd, müxəmməs və s. yazılmış mükəmməl örnəklərlə zəngindir. Aşıq Ələsgərin ustadı Aşıq Alı olmuş, özü isə on iki şeyirdinə ustalıq etmişdir. Onun yetişdirdiyi aşıqlar sonralar Azərbaycan aşıq sənətini öz yaradıcılıqları ilə zənginləşdirmişlər. Aşıq sənətində onun adı ilə adlanan xüsusi bir məktəb formalaşmışdır. Aşıq Ələsgər şeir yazır, həmin şeirlərə uyğun melodiya bəstələyir, özü onları sazda ustalıqla ifa edirdi, aşıq şeirinin formalarına mükəmməl bələd idi. Aşıq Ələsgərin repertuarı bir çox klassik dastan və aşıq havalarından təşkil olunmuşdur ki, bunların tematik məzmunu - fəhlə sinfinin ağır həyatını, 20-ci əsrin əvvəllərindəki tarixi hadisələri, kəndli həyatının real səhnələrini və təbiətin gözəlliyini təsvir etməkdən ibarətdir. Aşığın məhəbbət lirikası saf və səmimi hissləri tərənnüm edirdi.

Açar sözlər: Aşıq Ələsgər, yaradıcılıq, sevgi lirikası, aşıq yaradıcılığı, saz

Ульвия Юсиф гызы Байрамова

Основные тематические источники творчества Ашуга Алескера

Резюме

Ашуг Алескер является великим представителем Азербайджанской ашугской поэзии. Он писал стихи в разных жанрах ашугского искусства - герайлы, гошма, таджнис, гыфылбэнд, мухаммас и т.д. Наставником ашуга был Ашуг Алы, а он сам возглавлял ашугскую школу и воспитал 12 учеников, которые позже прославили ашугское искусство своим творчеством. Ашуг Алескер Он писал стихи, создавал для них ашугские напевы и сам же виртуозно исполнял их на сазе, хорошо владел формами ашугской поэзии. Репертуар Ашуга Алескера состоял из множества классических дастанов и ашугских напевов, суть которых заключалась в описании тяжелой жизни рабочего класса, исторических событиях начала XX века, реалистических сценах крестьянской жизни и красоте природы. В любовной лирике поэт воспевал чистую и свободную любовь.

Ключевые слова: Ашуг Алескер, творчество, любовная лирика, ашугское творчество, саз

Ulviya Yusif gizi Bayramova

The main thematic sources of Ashug Alasgar's creativity

Summary

Ashug Alasgar is a great representative of Azerbaijani ashug poetry. He wrote poems in various genres of ashug art such as “gerayli”, “goshma”, “tajnis”, “gafilbend”, “mukhammas”, etc. Ashug’s master was Ashug Ali, but he headed the ashug school and brought up twelve apprentices, who later glorified the ashug art with their activity. Ashug Alasgar wrote poems, created ashug melodies for them, performed them on the instrument “saz” masterfully and well-mastered the forms of ashug poetry. Ashug Alasgar’s repertoire consisted of many classical eposes and ashug songs, the essence of which was to describe the hard life of the working class, historical events of the early twentieth century, realistic scenes of peasant life and the beauty of nature. In the love lyrics the poet sang about pure and free love.

Keywords: Ashug Alasgar, activity, love lyrics, ashug creativity, saz